

תרצה יהודה – מפקחת הוראת עברית

הרב יעקב אלבירט – מפקח כולל

שנת ה'תשפ"א

בראשית

"וַיִּקְרָאוּ בַסֵּפֶר וַיְבִינּוּ בַמִּקְרָא"

הגייה נכונה והסבר לפרשה ולמפרשיה

הגייה נכונה – צורות הפסק

אֶת-כָּל-עֵשָׂב | זָרַע זָרַע... וְאֶת-כָּל-הָעֵץ אֲשֶׁר-בּוֹ פְרִי-עֵץ זָרַע זָרַע (א, כט)

וּמִתּוֹשָׁאֵל יֵלֵד אֶת-לֵמֶד: וַיִּקְחֵה-לוֹ לְמֶדָּה (ד, יח-יט)

– כשיש בהברה טעם מפסיק, התנועה הקצרה (סגול) מתארכת והופכת לקמץ.

... אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ: (א, א) וַיִּקְרָא אֶל-הַיָּם לְרִקִּיעַ שָׁמַיִם ... (א, ח)

וַיִּהְיֶה מִבְּדִיל בֵּין מַיִם לְמַיִם: (א, ו)

– כשיש בהברה טעם מפסיק, התנועה הקצרה (פתח) מתארכת והופכת לקמץ.

ומדוע אות השימוש לי במילה "לממים" מנוקדת בקמץ?

כתב רד"ק: "ונקמץ ה' בעבור שטעם מפסיק סמוך לו באות שאחריו, וכן הדין ברוב המקומות, וכן כל לבטח לנצח". (אין מדובר ביידוע ולכן גם המי אינה דגושה).

יחסים בין מילים

יחס של ניגוד (מילה והיפוכה)

דוגמאות מהפרשה שלנו:

יום – לילה ; ים – יבשה ; ערב – בוקר ; אור – חושך.

הניגודיות כאן היא בשמות-עצם.

מקובל לציין ניגודיות בשמות תואר: ארוך – קצר, שמן – רזה, רטוב – יבש.

פעלים בפרשה

השורש לק"ח

וְלָקְחוּ – בנין קל.

לְקַחְתָּ, לְקַחְתָּ, לְקַחְתָּ – פעלים בבנין פֿעל.

במילה לְקַחְתָּ אין דגש חזק בעה"פ כיוון שהיא מנוקדת בשווא.
אבן עזרא: ולא נדגש קו"ף לְקַחְתָּ זאת – להקל על הלשון, והוא מהבנין הכבד ...

השורש כל"י

וַיִּכְלוּ – בנין פועל, דגש בעה"פ.

וַיִּכַל – צורת עתיד מקוצר.

השורש יל"ד

קיימים מצבים שונים בשורש הזה:

פה"פ נעלמת בנטייה: תִּלְדִּי, וְתִלְדִּי, לְתִלְדִּי.

פה"פ נמצאת ונשמעת: יִלְדֵהוּ, וַיִּלְדֵהוּ – פה"פ המקורית היא ו"ו.

השורש רד"י

וַיִּרְדּוּ בְרֵצֵת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם (א, כו) – פועל בבנין קל בזמן עתיד.

השווא הוא שווא נח ולכן אחריו יש דגש קל בעה"פ ד'. כמו: וַיִּכְפוּ.

וַרְדּוּ בְרֵצֵת הַיָּם (א, כח) – ציווי בבנין קל.

שורש עו"פ

וְעוֹף יַעֲרֹף – פועל בבנין פיעל.

בגזרת ע"ו הנטייה של פיעל והתפעל היא על דרך גזרת הכפולים: מתקומם.

פעלים ושמות מאותו השורש

מְזַרְעֵ - זָרַע	תְּדַשֵּׂא - דָּשָׂא	יִקְוּוּ - וּלְבַקְּוּה
יִכְלֹד - תּוֹכְלוֹת	לְהַאִיר - הִמְאֹר	יִשְׂרְצוּ - שָׂרַץ
	וּלְבַשְׂעַל - לְבַשְׂעַלְת	

סמיכות

סמיכות או שם ותואר?

וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם הַשְּׁשִׁי (א, לא)
וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי (ב, ג)

בצירוף של שם ותואר שניהם צריכים להיות מיוחדים: היום השישי, או שניהם לא מיוחדים: יום חמישי, ואילו בצירוף של סמיכות רק הסומך מיוחדע יום הששי. אם כן, לפנינו צירוף הדומה בצורתו לסמיכות. האם אכן זהו צירוף סמיכות?

דעת המפרשים

רש"י: בראשית א, לא

יום הששי - הוסיף ה' בששי בגמר מעשה בראשית, לומר שהתנה עמכם, על מנת שיקבלו עליכם וישראל חמשה חמשי תורה.

דבר אחר: יום הששי, כלם פלוגים ועומדים עד יום הששי, הוא ו' צסיון המוכן למפן תורה. נראה שרש"י למד שזה צירוף סמיכות, והאות ה"א אכן באה רק לדרש.

אבן עזרא: בראשית א, לא

יום השישי: יש אומרים שיום - סמוך, והטעם: לגלגל הששי, וכן "יום השביעי".

כפאמר: ופירוש הפסוק "יום fe העי" - "יום fe fe fe העי".

ואין זה אמת; ובעל יום הששי, על דעת אנשי המזלות, יוביח.

רק פירושו: יום שהוא ששי ליום הראשון; וכן "יום השביעי". ונמצא בן: "ואיש הישראלי" (וי' כד, י), ורבים כמוהם; גם בן "רקיע השמים" - הרקיע שהוא שמים.

אפי א"ע המילה "יום" איננה נסמך, ולכן אין כאן צירוף סמיכות, אלא se

ותואר. א"ע אפיא דולמאות נוספות se fe ותואר רק אחד מהם מ'ודע,

כדולמנת: "איש הישראלי".

זכר או נקבה

גן עדן – זכר או נקבה?

וַיִּזְוֶהוּ בֵּן עֵדֶן לְעֵבֶדָה וּלְשֹׁמְרָה (ב, טו)

שמות הפועל "לְעֵבֶדָה וּלְשֹׁמְרָה" מתייחסים ל"גן עדן", והם בלשון נקבה, אם כן נמצא לכאורה שהמילה "גן" היא נקבה, האומנם?

כתב אבן עזרא:

הגן – לשון זכר ונקבה, וכן חיבורו: "גנים" (שה"ש ד, טו); "גנות" (ירמיהו כט, ה).
כְּלוּמָר, הַמִּילָה 'גן' הִיא מֵהַמִּילִים הַחַרְיָטוֹת שֶׁנֶּחֱמַת בְּשֵׁם הַלְשׁוֹנוֹת
(כְּדֹמֵת שֶׁנֶּחֱמַת וַחֲתָנָה), וְהַרְאִיהָ לְכַךּ הַסִּיּוּמָת בְּרַבִּיט, שֶׁהִיא מִצִּינּוֹ אֶס 'גָּנִיט'
וְאֶס 'גָּנוֹת'.

והאומרים כי לעבדה ולשמרה שב אל האדמה –

כְּלוּמָר, יֵשׁ אֲוֹמְרִים שֶׁלְּעֹלָם 'גן' הוּא רַק בְּלִשׁוֹן זָכָר, וְהֵיא דְכַתְיָה כִּאֵן "לְעֵבֶדָה
וּלְשֹׁמְרָה" לִשׁוֹן נְקֵבָה, אֵין עֹלָם עַל הַגָּן רַק עַל הָאֲדָמָה שֶׁהִיא חוּץ לְגָן עֵדֶן,
וְאֲדָמָה הִרְיָה לִשׁוֹן נְקֵבָה. אֶק א"ע דְּוַחֲמָ לָאֵת כִּי –

איך ייתכן לעבוד ולשמור מקום גדול ממקום קטן? ואחר שחטא הוציאו לעבוד את
האדמה, וכבר היה עובד את האדמה! רק פירוש לעבדה – על הגן שמפרייו יאכל.

רד"ק כתב:

לעבדה ולשמרה – אמר בכינוי הנקבה, רוצה לומר: על האדמה שהגן נטוע בה.
כְּלוּמָר, עַדן הוּא לִשׁוֹן זָכָר, אֶק שֵׁמוֹת הַפּוֹעֵל שֶׁהֵם בְּלִשׁוֹן נְקֵבָה מֵתִיּוֹחִסִּים
לְאֲדָמָה'.

או אמר לשון נקבה על הגן, כי יקרא 'גנה' בה"א הנקבה, כמו "וכגנה זרועיה תצמיח".
כְּלוּמָר, שֶׁאֵכֵן 'גן' הוּא אֶס בְּלִשׁוֹן נְקֵבָה.

ספורנו כתב:

לעבדה – לעבוד את "נשמת חיים", כאומרו "ויפח באפיו נשמת חיים" (פסוק ז').
ולשמרה – שלא תפסד בהתכת הלחות השרשי הנתך בחום הטבעי.
כְּלוּמָר, לְפִירוֹשׁוֹ 'גן' הוּא בְּלִשׁוֹן זָכָר, וְשֵׁמוֹת הַפּוֹעֵל שֶׁבְּלִשׁוֹן נְקֵבָה מֵתִיּוֹחִסִּים
אֶל הַנְּשָׁמָה שֶׁהִיא נְקֵבָה.

רש"ר הירש כתב:

חוץ ממקום אחד יוצא מן הכלל, "גן" תמיד בא בלשון זכר, לפיכך יש לתמוה על כינוי הנקבה "לעבדה ולשמרה".

אולם ייתכן שכינוי הנקבה של "לעבדה ולשמרה" חוזר על "ערן", שמכיוון שהוא שם עצם מופשט [אבסטרקטי] ניתן לכנותו בלשון נקבה. ה' הניח את האדם בגן של עדן ואושר, כדי שיעבוד למען אושרו, וישמרנו במעשה ידיו. על ידי שיקיים בנאמנות את תפקידו, יחזיק האדם באושרו ואף יוסיף עליו.

מילה בפרשה

עִירָם – עָרוֹם – עָרוֹם

וַיֵּדְעוּ כִּי עִירָמָם הֵם ... (בראשית ג, ז) ובתרגום אונקלוס: וַיֵּדְעוּ אֲרִי עָרְטָלְאִין אַנּוּן

... כִּי עִירָם אָנְכִי וְאֲזוּבָא (ג, ז) ובתרגום אונקלוס: אֲרִי עָרְטָלְאִי אָנָא וְאֲטָמְרִית

... כִּי עִירָם אָתְהָ (ג, יא) ובתרגום אונקלוס: אֲרִי עָרְטָלְאִי אָתְ

נסכמ: עִירָם ביחיד, עִירָמָם ברבים, עם צירה מלא, פירושו מעורטל, ללא לבוש.

אך בפרק הקודם מצאנו:

וַיְהִי שִׁנְיָהֶם עָרוּמִים (ב, כה) ובתרגום אונקלוס: וְהוּוּ תְרֻיְהוּן עָרְטָלְאִין

וכן מצאנו: ... וּבְגָדֵי עָרוּמִים תַּפְשִׁיטָ (איוב כב, ו)

לפנינו צורת רבים. ומהי צורת היחיד?

עָרוֹם הֵלְכוּ בְּלִי לְבוּשׁ (איוב כד, ז).

לפנינו:

עִירָם וכן עָרוֹם, במשמעות "בלי לבוש",

אך האם משמעותם שווה לגמרי?

א) מלבי"ם כתב:

ומבואר אצלי שיש הבדל בין עָרוֹם בקמ"ץ והרבוי ממנו עָרוּמִים בחטף פת"ח, ובין

עִירָם בצר"י והרבוי ממנו עִירָמָם:

עִירָם ו - עִירָם: מורה על גילוי הערוה,

ו - עָרוֹם ו - עָרוּמִים: מורה רק על חסרון בגד.

לכן אמר תחלה "וַיְהִי שְׁנֵיהֶם עָרוּמִים" (ב, כה), רצונו לומר - מחוסרי בגדים, ועתה יאמר ש - "וַיִּדְעוּ כִּי עִירָם הֵם ..." (בראשית ג, ז), היינו שגילוי ערוה הוא חסרון ובושה וצריך לכסותה.

ב) רו"ה בספרו "תורת האלוהים (עמוד נ"י) וסיכמו גם ר' דוד צבי הופמן:

עָרוֹם, וברבים עָרוּמִים - תואר.

עִירָם וברבים עִירָם - צורת שם עצם ולא תואר.

"והעד שהוא שם דבר - "בְּרָעַב וּבְצָמָא וּבְעִירָם וּבְחָסֶר כָּל" (דברים כח, מח), והנה כל חבריו שמות דברים, כי התואר מהם רָעַב, צָמָא, חָסֶר, בצירה ע' הפועל. ומדרך העברי להשתמש בשמות-דברים במקום שמות התארים ... " (רו"ה שם).

והנה בתחילת פרק ג' אנו מוצאים

צורה דומה בצורתה אך שונה מאוד במשמעה:

וַהֲנַחֵשׁ הָיָה עָרוֹם מִכָּל זֵוִית הַשָּׂדֶה ... (ג, א)

תרגום אונקלוס: וְחֹזֵא הָיָה חָכִים מִכָּל חַיִּת בְּרָא ...

עָרוֹם - חכם.

נשים לב לניקוד ההברה השניה בשורוק!

ומהי צורת הרבים?

"מִפֶּסֶר מוֹזְשִׁבוֹת עָרוּמִים ..." (איוב ה, יב)

נסכם:

עָרוֹם בשורוק - חכם.

עָרוֹם בחולם - לא לבוש.

וברבים?

עָרוּמִים - חכמים

עָרוּמִים - ללא לבוש.

השינוי הוא רק הדגש באות מי.

וכך כתב ב"מנחת שיי" (ב, כה):

וַיְהִי שְׁנֵיהֶם עָרוּמִים - נכתב בו"ו ודגש המ"ם שלא כמנהג ...

וסימן בין עָרוּמִים שהוא לשון עָרְמָה, ובין עָרוּמִים שהוא לשון ערטילאין:
'חכימין – רפין, ערטילאין – דחיקין' פירוש דגשים.
וסימן אחר: "דברי חכמים בנחת נשמעים" (כלומר ללא דגש).

השׂיאני

הַנְּזוּשׁ הַשְּׂיאָנִי וְאָכַל (ג, ג)

פירוש המילה: הטעה אותי, פיתה אותי.

פועל מהשרש נש"א בבניין הפעיל.

הדגש בעה"פ שי עקב הידמות פה"פ ני. כמו: הפילגני.

גחון

עַל-גִּזְזוֹתָ תִּלְךָ (ג, יד)

אבן עזרא:

על גחנך – החזה

ולא נדע אם הנו"ן שורש כ"אדון" (יהושע ג, יא), או נוסף כ"זדון" (ירמיהו ג, לא).

א"ע מסתפק אם השורש *fe er* המילה *חונק* הוא או"ח והאות נ' היא *זוכן fe*
הנטייה. או שהאות נ' היא שורשית כמילה 'אדון' ושורש המילה הוא *חנ"ן*.

רש"י הירש כתב:

"גחון" נגזר משורש "גוח", כדרך ש"זדון" נגזר משורש "זוד". "גוח" מציין את מסלולו
המתפתל של נהר הפונה מצד לצד: "יְגִיחַ יְרֵדֵן" (איוב מ, כג), ומכאן כנראה השם "גיהון".
הוא גם מציין את תנועותיו של אדם המתפתל בכאבים – "חולי וגח"י" (מיכה ד, ז) – ואת
תנועת הנחש הזוחל מצד אל צד ואינו יכול להזדקף. גם תנועת הלידה היא לצדדים,
וגם היא נקראת "גוח": "כִּי אֶתָּה גַחִי מִבֶּטֶן" (תהלים כב, ז).

יְשׁוּפָךְ – תְּשׁוּפָנוּ

הוא יְשׁוּפָךְ ראשׁ וְאֶתָּה תְּשׁוּפָנוּ עֲקֵב (ג, טו)

רש"י: יְשׁוּפָךְ – יְכַתְּבָךְ, כְּמוֹ וְאֶכְתָּב לָתוֹ (דברים ט, כא), וְתִכְתְּבוּנוּ וְשָׁפִית יְתִיָּה.

וְחָפְזָה תְּשׁוּפְנוּ עֵקֶב – לֹא יֵהָא לָךְ קוּמָה וְתִשְׁכְּנוּ בְּעֵקֶבּוֹ, וְאִף מִשָּׁם תְּמִיתָנוּ, וְלִשׁוֹן
תְּשׁוּפְנוּ כְּמוֹ נֶשֶׁף צָהָם (ישעיהו מ, כד) כְּשֶׁהִנְחֵט צָח לְנֶשֶׁף הוּא נוֹשֵׁף כְּמִין סְרִיקָה וְלִפִּי
סְהֻלָּשׁוֹן נוֹפֵל עַל הַלְּשׁוֹן כְּתִיב לִשׁוֹן נְשִׁיפָה בְּשִׁנְיָהֶם:

לרש"י –

יש שונות במשמעויות הפעלים 'ישופך' ו'תשופנו'.

"הוא **ישופך** ראש" – האדם **יכתות** את ראש הנחש.

"וְאִתָּה **תְּשׁוּפְנוּ** עֵקֶב" – הנחש **ינשורף** ויישוך את עקב האדם.

והסיבה שבחרה התורה לציין את הפעולה הקודמת לנשיכה שהיא הנשיפה, ולא כתבה
נשיכה שהיא הפעולה המעשית שבה מזיק הנחש לאדם, זאת מפני שרצתה התורה
לבנות את הפסוק בדרך "שְׁהִלְשׁוֹן נוֹפֵל עַל הַלְּשׁוֹן", ולכן "כְּתִיב לִשׁוֹן נְשִׁיפָה
בְּשִׁנְיָהֶם".

אך רד"ק כתב בפירושו כאן וב"ספר השורשים":

ישופך, תשופנו – ענין מכה וכתיתה, וכן "אשר בשערה ישופני" (איוב מ, יז).
כלומר, משמעות זהה.

ר' דוד צבי הופמן כתב בביאורו פירוש נוסף לשונות בין פעלים:

ישופך – מלשון שוף ושפה באשורית ובארמית – **לשפסף**, כלומר למעך על ידי

דריסה, "הוא ישופך ראש" – הוא ימעד־ידרוס אותך בראשך.

תשופנו – במשמעות של להקיף, לכסות, השווה תהלים קלט, יא – "אך חושך

ישופני", כלומר אתה **תקיפנו** את האדם בעקבו.

גיבים וביטויים

לֹא טוֹב הָיִוֹת הָאָדָם לְבָדוֹ אֶעֱשֶׂה לוֹ עֵזר כְּנֹגְדוֹ (ב, יח)

עזר כנגדו – בן זוג נאמן העומד לצידו של בן זוגו, משענת לתמיכה.

וַיִּתְּפְרוּ עֲלֶיהָ תְּאֵנָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם זִזְגָרִת (ג, ז)

עלה תאנה – בהשאלה: הסוואה, סיפור כיסוי על מחדל.

בְּזֵעַת אֶפְיָךְ תֹּאכַל לֶחֶם (ג, יט)

בזיעת אפך תאכל לחם – גורל האדם לעמול לצורך מחייתו, פתגם המדגיש את חשיבות העמל לצורך פרנסה.

וַיִּזְזַר לְקֶלֶן מְאֹד וַיִּפְּלוּ פָּנָיו (ד, ה)

נפלו פניו – התעצב, התרגז.

הַשְׂמֵר אָזְוִי אָנֹכִי (ד, ט)

השומר אחי אנוכי – בהשאלה: האם אני אחראי למעשיו או לגורלו של אחי (או אחר הקשור אלי)?! פתגם הנאמר בלשון תמיהה ומשמעו הבעת העדר אחריות על מעשיו או גורלו של האחר גם אם הוא אח או קרוב אלי.

נָעַ וְנָדַ תְּהִיָּה בְּאָרֶץ (ד, יב)

נע ונד – נודד ללא הפסק, חסר מקום מגורים קבוע, בהשאלה: מתנועע.

להארות, הערות

והצטרפות לרשימת התפוצה:

byad-halashon@gmail.com

עיון בעלונים קודמים:

http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/ChinuchMukar/PikuahPedagogi/HebChar/parashat_week.htm